

## MARX IN ENGELS O BESIH

Bratko Kreft

Neposredno ozadje\* romana »Besik« je tako imenovani proces zoper Nečajeva in nečajevce, člane anarhično-nihilistične, teroristično-revolucionarne skupine »Narodni obračun« (»Narodnaja rasprava«), ki so 21. novembra 1869. leta v okolici Moskve ubili svojega člana, slušatelja Petrove poljedelske akademije I. Ivanova.<sup>1</sup> Čeprav je Dostojevski zapisal v Dnevniku pisatelja za leto 1875, da »podoba njegovega Nečajeva (Petra Stepanoviča Verhovenskega) ni podoba resničnega Nečajeva.«<sup>2</sup> je treba vzeti njegovo izjavo cum grano salis, saj ne gre za fotografijo modela, marveč le za snov in dejstva, ki jih je Dostojevski uporabil za Verhovenskega in njegove tovariše, da je ustvaril v svojem romanu umetniško metamorfozo resničnih dogodkov in ljudi.

Zapiski v načrtu za »Bese«, ki jih navaja N. Brodski v svoji študiji: Neznani odlomki in izpuščena poglavja iz »Besov«,<sup>3</sup> pričajo namreč o nasprotnem, saj dokazujejo, da je imel Dostojevski Nečajeva pogosto

---

\* Objavljamo odlomek iz obsežne študije o »Besih« Dostojevskega, ki izide kot spremna beseda k novemu, popolnemu prevodu »Besov« v izdaji izbranih spisov Dostojevskega pri Državni založbi Slovenije.

<sup>1</sup> Brat druge žene Dostojevskega, Ivan Grigorjevič Snitkin (1849 do 1887), se je na omenjeni Akademiji za poljedelstvo v Moskvi sprijateljil s prav tem Ivanovom, s katerim sta bila slušatelja na isti akademiji, dasi je bil Ivanov starejši. Hči Dostojevskega, Ljubov, poroča v svojih spominih, da je njen stric Snitkin Ivanova občudoval. Po njenem sporočilu je Ivanov celo posredoval pri direktorju akademije, da je smel iti Snitkin na dvomesečni dopust, da bi obiskal svojo sestro, mater in Dostojevskega, ki so bili takrat v Dresdenu (drugič, od okrog 10. avgusta 1869 dalje). Iz Dresdena je Snitkin pisal pisma Ivanovu: ni pa dobil, kakor poroča Ljubov, nobenega odgovora. Nekaj tednov pozneje so Ivanova ubili. Ljubov pripoveduje o vsej stvari precej podrobno. Tako je mogel Dostojevski zvedeti marsikaj o značaju Ivanova od Snitkina, o procesu zoper njegove morilce pa iz časnikov. Po vsem tem je mogla priti neka pobuda za »Bese« tudi iz neposredne sorodstvene bližine. Snitkina je smrt Ivanova zelo prizadela, kakor piše Ljubov. Njeno pripovedovanje zbuja sum, da je morda Snitkin bil po Ivanovu v zvezi s tajnim terorističnim krožkom. Tako je mogel Dostojevski marsikaj zvedeti o tem krožku iz prve roke in ne le iz časnikov. Prim. Dostojevski, *geschildert von seiner Tochter A. Dostojevski*, E. Reinhardt, München 1920, str. 178—80, prav tako prim. opombo pod črto v *Das Tagebuch der Gattin Dostojewskis*, Piper & Co. München 1925, str. 5.

<sup>2</sup> F. M. Dostojevskij: Dnevnik pisatelja za 1875 god., Berlin 1922, izdat. I. P. Ladyžnikova, str. 404 in d.

<sup>3</sup> Der unbekannte Dostojewski, München, R. Piper & Co. 1926, str. 127—224.

pred očmi, ker je njegovo ime največkrat zapisal v svoj načrt. Tega dejstva ne more spremeniti niti pismo z dne 8. (20.) oktobra 1870 uredniku »Ruskega vestnika« M. N. Katkovu (1818-87),<sup>4</sup> v katerem ponovno zanika, da bi bil »fotografiral«, kar je povsem razumljivo, čeprav pravi v začetku: »K najodločilnejšim dogodkom, ki so vplivali na mojo povest, spada umor Ivanova, ki ga je izvršil Nečajev in o katerem v Moskvi veliko razpravljajo. Že vnaprej hočem ugotoviti, da ne poznam ne Nečajeva ne Ivanova niti okoliščin, v katerih je bil umor izvršen, iz drugih virov, kakor iz časniških poročil. Sicer pa, če bi jih tudi poznal, bi mi ne prišlo nikoli na misel, da bi jih prefotografiral. Jemljem končno dejstvo kot takšno. Moja fantazija se zmore v najvišji meri osvoboditi dogodka, ki se je resnično zgodil, in moj Peter Verhovenski ne bo niti najmanj podoben Nečajevu, vendar mislim, da bo v mojem duhu, ki ga je dogodek zagrabil, s silo domišljije ustvarjena oseba in tip, ki ustreza tistemu zločinu. Nedvomno ni brez prida orisati takšen tip, toda ni bil le on, ki me je privlačeval. Po mojem mnenju niso primerki takšnih klavrnih človeških izredničev vredni literarne obdelave. V moje začudenje se mi oblikuje ta oseba na pol komično, zaradi česar velja — čeprav stoji dogodek v ospredju romana, le kot dopolnilo v dejavnosti neke druge osebe, ki jo je dejansko mogoče imeti za glavno osebo romana...« Tu misli na Nikolaja Stavrogina, o katerem tudi piše v nadaljevanju svojega pisma.

Da je imel pri ustvarjanju svojih likov za roman »Besi« resnične ljudi pred seboj, priča med drugim še zapisek o Stepanu Trofimoviču Verhovenskem, ob katerem zapiše v oklepaju še ime Granovski.<sup>5</sup> Timofej Granovski (1815—1855) je bil profesor za svetovno zgodovino na moskovski univerzi, hegelijanec, ki je bil v štiridesetih in petdesetih letih zelo vplivna osebnost v ruskem kulturnem življenju. Zlasti je imel velik vpliv na mladino. Ne smemo pozabiti, da je bil Dostojevski realist, čeprav svojevrsten, in takšna umetniška metoda ustvarjanja je skupna realistom in naturalistom, saj so si naravnost prizadevali, da bi bilo njih delo umetniški odraz resničnega življenja in ljudi. V zapiskih omenja med modeli tudi »nihilističnega« literarnega kritika Dmitrija Ivanoviča Pisareva (1840—1868), ne pozabi niti na ideje Černiševskega in Dobroljubova, na Bazarova iz »Očetov in sinov« Turgenjeva, na Karakosova, ki je naredil leta 1866 atentat na carja Aleksandra II., na imena raznih nečajevcev in knjigo N. Flerovskega (psev. Vasilija Vasiljeviča Bervi 1829—1918) »Položaj delavskega raz-

<sup>4</sup> *ibid.* str. 129—50.

<sup>5</sup> *Ibid.* str. 225, vendar to ni edini zapisek o Granovskem.

reda v Rusiji«, ki je izšla leta 1869. Marx, Engels in Lenin so jo zelo pozitivno ocenili. Leta 1871 je isti izdal »Abecedo socialnih ved«. Tudi Flerovski še povečuje vaško občino ter vidi v raznih reformah možnost prehoda v socializem.

\*

Vsem ruskim revolucionarnim gibanjem do leta 1861 je glavna in osnovna misel, ki jo je izzval že Radišev v svoji knjigi — boj zoper fevdalizem in tlačanstvo. Okrog tega vprašanja se spletejo v štiri-desetih letih še ideje utopičnega socializma, zlasti francoskega. Posamezne veje pa imajo še svoje vzporedne načine in cilje. Zato o kakšnem idejno in organizatorično enotnem množičnem in ljudskem gibanju, v katero se je začelo v devetdesetih letih razvijati rusko revolucionarno gibanje, kateremu so na čelo stopili marksisti s Plehanovom in Leninom,<sup>6</sup> v tem času ni mogoče govoriti, ker je bilo razdeljeno v večje ali manjše krožke, ki so bili posejani tu in tam širom po takratni carski Rusiji, čeprav so iz njih izšle takšne osebnosti, kakor so Belinski, Nekrasov, Hercen, Ogarjov, Bakunin, Černiševski, Dobroljubov, Pisarev in drugi.

Ena izmed takšnih skupin je bila tudi »Narodni obračun« (»Narodnaja rasprava«). Lahko bi ji tudi rekli »Ljudska sodba«, saj bi naj bili sklepi njenega vodstva sodbe nad sovražniki ljudstva<sup>7</sup> in zatiralci svobode. Sodbo oziroma obračun pa bi naj z različnimi terorističnimi dejanji po sklepih vodstva in v slepi pokorščini do njega izvajali razni njeni člani. Skupino je ustanovil Sergej Genadjevič Nečajev (1847—82), bivši slušatelj petrograjske univerze, ki se je udeleževal študentskega gibanja v letih 1868—69 ter še isto leto na spomlad emigriral v Švico, kjer se je zblizal z Bakuninom. V Švici je izdal dve številki časnika »Narodnaja rasprava«.

Že v jeseni se je Nečajev vrnil v Rusijo in ustanovil tam teroristično-zarotniško tajno organizacijo »Narodni obračun«, kateri se je priključil v začetku tudi študent Ivanov.<sup>8</sup> Ker pa se ni mogel sprijazniti s terorističnimi in diktatorskimi metodami Nečajeva, je izstopil. To je bil ves njegov zločin. Nobenega dokaza doslej ni, da bi jih bil

---

<sup>6</sup> Prim. W. N. Kotow: Eindrigen und Verbreitung der Ideen von K. Marx und F. Engels in Russland, Dietz Verlag Berlin 1956; O. Kalekina: Izdanie marksistskoj literatury v Rossii konca XIX. v. Gospolitizdat 1957.

<sup>7</sup> »Narodni« ima v ruščini oba pomena: narod in ljudstvo. Slovenščina je v tem oziru natančnejša in bogatejša. Isto je z besedo ‚vol'a', ki pomeni voljo in svobodo.

<sup>8</sup> Podatki o Nečajevu po Veliki sovjetski enciklopediji.

hotel izdati ali jim kakorkoli škodovati. Nasprotno, v študiji o »Besih«, ki jo je objavil F. I. Jevin v zborniku »Tvorčestvo Dostojevskoga«, ki ga je izdala Akademija SSSR (1959) pravi pisec,<sup>9</sup> da so ubili »nič krivega slušatelja Petrove akademije Ivanova«. Kljub temu ga je bilo treba likvidirati, ker je tako zahteval vodja skupine Nečajev.

Z raznimi ukanami, ustrahovanjem in prevarami je pripravil nekaj članov svoje organizacije (P. Uspenskega, A. Kuznecova, I. Pryžova, N. Nikolajeva), da so pri umoru sodelovali.<sup>10</sup> Policija je umor odkrila in ujela skoraj vse člane organizacije. Leta 1872 je Švica izročila Nečajeva carski policiji. Obsodili so ga na dvajset let robije. Po desetih letih samice v Petropavlovski trdnjavi je umrl.

Nečajev je zastopnik tistega dela ruskega revolucionarnega gibanja šestdesetih let, ki mu je bilo vsako sredstvo v boju zoper carizem in vladajočo družbo dobrodošlo, ker pač cilj posvečuje sredstvo. Individualni teror je bil med glavnimi sredstvi, ki pa se ga ni posluževala le skupina Nečajeva, učenca M. Bakunina, saj je spadal med sredstva boja še dolga desetletja potem. Tudi starejši Leninov brat Aleksander, ki so ga 8. maja 1887 obesili v schlüsselburški trdnjavi pri Petrogradu zaradi udeležbe pri pripravah na atentat na carja Aleksandra III., je bil član teroristične skupine.<sup>11</sup>

Tako imenovani eseri (socialni revolucionarji) z Borisom Savinkovom na čelu so uveljavljali individualni teror z atentati tja do februarске in oktobrске revolucije in še po njej, saj je atentatorica Dora Kaplan, ki je 30. avgusta 1918. leta z revolverskimi streli težko ranila Lenina,<sup>12</sup> bila teroristka-eserka ter tako daljna potomka nečajevščine.

Tako imenovano narodništvo, v katerega okrilje spadajo razne politično-revolucionarne struje, ki so se vse sklicevale na ljudstvo,

<sup>9</sup> Str. 215. Prim. še spremno besedo k VII. zv. F. M. Dostojevskij: *Sobranie sočinenij*, Gosizdat, Moskva 1957, str. 708—710.

<sup>10</sup> *Ibid.* 709.

<sup>11</sup> V. I. Lenin: *Kratek oris življenja in dela*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1946, str. 7—8. Tu piše, da so ga ustrelili, drugi pa poročajo, da so ga skupaj z Generalovom, Osipanovom, Andrejuškinom in Severjovom obesili. Prim. Valeriu Marcu: *Lenin*, P. List Verlag, Leipzig 1927, str. 5—7. Po tem viru je bil Aleksander Uljanov vodilni član teroristične organizacije. V svojem zagovoru na obravnavi je skušal dokazati nujnost terorističnih dejanj. Zagotavljal je, da se ne boji smrti, in kakor drugi je preroško napovedoval, da bodo za njimi prišli drugi, ki bodo despotizem zrušili (str. 7).

<sup>12</sup> V. I. Lenin: *Kratek oris življenja*, str. 224. Stalinistično pisana biografija skuša naknadno naprtiti soudeležbo pri pripravah za ta atentat tudi Trockemu in Buharinu.

predvsem na kmete in rusko občino (komuno), v kateri so videle zarodek in osnovo za bodočo komunistično družbo, ki bi jo naj po mnenju nekaterih narodniških ideologov, med katere je spadal tudi Aleksander Hereen, vsekakor ena izmed velikih osebnosti ruskega narodniškega socializma, dosegli neposredno brez kapitalizma, ker se ta po njihovem mnenju v Rusiji ne bo razvil, saj je značilen in nujen le za zahodno Evropo. Tudi Nikolaj Černiševski (1828—1889) je gradil še na rusko občino, ki pa je bila zaradi ekonomsko-socialne neizkristaliziranosti ruske družbe in tako tudi ruskega kapitalizma in proletariata kot glavnega bodočega nosilca socialistične revolucije še leta 1882 tako pereče politično in sociološko vprašanje, da sta takrat še celo Marx in Engels v predgovoru k ruski izdaji Komunističnega manifesta med drugim<sup>13</sup> zapisala: »...Vprašanje je sedaj: ali lahko preide ruska občina, ta vsekakor že zelo razkrojena oblika prvotne skupne zemljiške lastnine, neposredno v višjo komunistično obliko zemljiške lastnine ali pa mora prej doživeti isti razkrojevalni proces, ki tvori zgodovinski razvoj Zahoda? Edini odgovor, ki ga moremo dati sedaj na to vprašanje, je naslednji: če bo ruska revolucija znak za delavsko revolucijo na Zahodu, tako da se bosta obe dopolnjevali, tedaj bi lahko bila današnja ruska skupna lastnina izhodišče komunističnega razvoja.«

Večina narodnikov je pričakovala, da se bo prehod v socializem z občino kot osnovo začel hitro potem, ko bo odpravljen fevdalizem in z njim »nevoljništvo«, ruski in takrat najhujši primer kmečkega tlačanstva. Ko pa se je s carskim manifestom leta 1861 o tako imenovani osvoboditvi kmetov v resnici osvobodil glavnih fevdalnih spon le kapitalizem, ki se je s težavo začel razvijati v modernejšem smislu šele v zadnjih desetletjih 18. stoletja, še bolj pa po Domovinski vojni leta 1812, je tako imenovani narodniški, kmečko-ljudski socializem izgubljal tla pod seboj. Nastala je velika kriza v ruskem revolucionarnem gibanju. Niti narodniškemu gibanju v celoti niti kakšni posamezni skupini se razen nekaj uporov in stavk ni posrečilo, da bi razgibale najširše ljudske množice in jih organizirale v množično revolucionarno gibanje. Temu ni pripomogla niti tako imenovana hoja med ljudstvo, ki je bila poslednji narodniški poskus, vzdigniti široke množice k uporom in revoluciji. Zato se nekatere skupine, v katerih so prevladovali intelektualci, obračajo k individualnemu terorju, k atentatom, ki bi naj množice opozorili in vzbudili, oblastnike pa ustražovali. Glavni

<sup>13</sup> Marx-Engels: Manifest Kom. partije, Cankarjeva založba, Ljubljana leta 1958, str. 8.

ideolog takšnega revolucionarnega boja je bil Mihael Bakunin (1814—1876), ki ga je imenoval Hercen leta 1851 v prvi politični biografiji Bakunina,<sup>14</sup> napisani v francoščini, ko je bil Hercen že več let emigrant, »junaka boja za svobodo, mučenika ideje«, ki je »rojen za misionarja, propagandista-svečenika«, »meniha vojskujoče se cerkve revolucije«.

Pesnik Aleksander Blok<sup>15</sup> mu je dal vzdevek »apostol anarhije«.

Iz zgodovine znanstvenega socializma — marksizma vemo za spopad med Marxom in Bakuninom, ki so ga zaradi njegovih zarotniških, anarhističnih in pučistično-terorističnih nazorov izključili iz I. internacionale. Georgij Plehanov, utemeljitelj ruskega znanstvenega socializma, imenuje Bakunina dekadenta utopizma,<sup>16</sup> kar velja še v veliko večji meri za njegovega učenca Nečajeva, čeprav bi se ga naj Bakunin po umoru Ivanova odrekel. Narodniška revolucionarna pokolenja so zaradi razvoja kapitalizma in zaradi pasivnosti ruskih množic in neučinkovitosti dotlej uporabljenih političnih sredstev doživljala velika razočaranja, in ker z bojem niso hotela niti niso mogla prenehati, so se nepriznana in v brezupu predajala takim ekstremnim sredstvom in miselnosti, po kakršnih je najradikalneje posegala ravno ločina Nečajeva, ki je po umoru Ivanova zbudila pozornost tudi v časopisju zahodne Evrope.<sup>17</sup> Mnoge teh skupin so nastopale v imenu socializma in komunizma, pot

<sup>14</sup> A. I. Gercen: Sočinenija t. VII, str. 555, 554.

<sup>15</sup> A. Blok: Soč. v dveh tomah, Gosizdat, Moskva 1955, t. II, str. 48. Esej je bil prvič objavljen leta 1907 v 4. številki »Perevala«.

<sup>16</sup> G. V. Plehanov: Anarhizam i socijalizam, Kultura, Beograd 1954, str. 88. Prim. še Jem. Jaroslavskij: Anarhizm v Rossii, Ogiz 1959, O Bakuninu in Nečajevu piše na str. 15—25. Na str. 21 piše, da je Nečajev izdal leta 1870 Bakuninov prevod »Komun. manifest«, ki ga je B. prevedel v času, ko se je še imel za Marxovega učenca. Prevod pa marksizma ponareja izvirnik v smislu bakuninsko-anarhističnih tendenc. Po drugih podatkih je izšel v Ženevi že konec leta 1869. Domnevam, da ga je Nečajev izkoriščal ko pesem »Student« Ogarjova, saj je izšel prevod »Manifesta« brez Marxovega in Engelsovega imena. (O. Kalekina: Izdanie marksistskoj literatury v Rossii konca 19. v. Gospolitizdat 1957, str. 11—15). Lenin imenuje v svojem zapisku »Anarhizm i socializm« (1901) anarhizem narobe obrnjeni buržoazni individualizem, zalogo brezupja in psihologijo iztirjenega inteligenta ali bosjaka, a ne proletariata — oznaka, ki velja tudi za »Bese«, (V. I. Lenin: Sočinenija, izd. IV., t. 5, str. 500.)

<sup>17</sup> V nemških časnikih. Prim. spremno besedo v Dostoevskij, Sobranie sočinenij (1957) t. VII, str. 711.

Tudi Šigaljev, ki je napisal nekakšen manifest o prihodnji družbi in o boju zanjo, pravi, da se je zapletel v lastne podatke in da je obupal nad lastnim sestavom. Za idejami Šigaljeva se očitno skrivajo ideje iz Bakuninovega »Revolucionarnega katekizma« in članki iz časnika Nečajeva »Narodnaja rasprava«.

do njega pa so si različno predstavljale. Razni utopični socialisti so se v teh gibanjih izrodili in šli v takšne in še hujše skrajnosti, kakor so se godile v »Narodnem obračunu« in kakor jih Dostojevski prikazuje v »Besih«.

Marx in Engels sta komunizem, ki ga je oznanjeval Nečajev, označila kot »kasarniški komunizem«, ga obsodila in zavrгла kot taktiko zarotništva in neprincipialnega terorizma, ki je izrod nevere v gibanje množic.<sup>18</sup>

Nečajeva in njegovo početje omenjata večkrat tudi v svojih pismih. Tako ga imenuje Marx v pismu Engelsu z dne 16. marca 1870 »vagabunda«. V pismu z dne 5. julija 1870 piše Marx Engelsu o umoru študenta Ivanova naslednje:

»...Stvar je ta: N(ečajev) (eden izmed redkih agentov Bakunina v Rusiji) je pripadal tajni družbi, Nekj drug mlad človek X., bogat in navdušen, je to družbo podpiral via N(ečajev) z denarjem. One fine morning je X. izjavil N(ečajevu), da ne bo dal niti kopejke več, ker ne ve, kaj se z denarjem godi. Gospod N(ečajev) je nato predlagal (mogoče zaradi tega, ker ni mogel predložiti nobenega obračuna o denarju) svojim zarotnikom, da X. umorijo, ker bi bil mogel kdaj v *prihodnje* svoje nazore menjati in postati izdajalec. *In res ga je umoril.* Zato ga vlada kratko malo preganja kot morilca vulgaris.«

Marxa je o vsem tem obvestil ruski revolucionar-socialist Herman Aleksandrovič Lopatin (1845—1918), ki je leta 1870 emigriral v London in se večkrat sestal z Marxom, se udeleževal dela okrog I. internacionale in pomagal Marxu v boju zoper Bakunina. Marx piše v istem pismu dalje:

»Lopatin je najprej prijel osebno N(ečajeva) za besedo (zaradi njegovih laži), ta pa se je opravičil s senzacionalno koristnostjo za tako imenovano stvar. Lop(atin) je nato stvar pripovedoval Bakuninu, ki mu je rekel, da je kot »dobri starec« vse verjel. B. je nato pozval Lop., naj vse ponovi vpričo N(ečajeva), Lop. je takoj šel z B. k N., kjer se je prizor ponovil. N. je molčal. Dokler je bil Lop. v Ženevi, je bil N. zelo skromen. Ni več pisnil. Komaj pa je Lop. odpotoval v Pariz, se je opičja komedija začela znova. Kmalu potem je sprejel Lop. od Bakunina nesramno pismo o tej zadevi. Odgovoril mu je še bolj nesramno. Rezultat: Bakunin je napisal pismo, pater peccavi (pismo ima Lopatin tu)...«

---

<sup>18</sup> Cit. po Velikj sovj. enciklopediji pri geslu Nečajev, ker nimamo v Ljubljani celotne izdaje del Marxa in Engelsa ne v nemščini ne v ruščini. Iz zadnje izdaje navaja enciklopedija, zv. 13, II. del (594—629), zv. 24 (305, 351), zv. 26 (208), ki zadevajo Nečajeva. Najostreje sta obsodila Bakunina in nečajevščino v spisu »L'alliance de la démocratie socialiste et L'association internationale des travailleurs« leta 1873, o kateri pišem podrobneje pozneje, ker se mi je medtem posrečilo odkriti nemški in ruski prevod: zadnjega po zašlugi tov. Borisa Zihlerla, za kar se mu tu zahvaljujem.

Engels je že 6. junija odgovoril Marxu in zapisal: »...Da se je N(ečajev) razkrinkal kot prostaški lumpacij, je čisto zaželjeno«. 19. avgusta 1871 piše Marx spet Engelsu: »Kar zadeva Nečajeva, ki čisto po svoji navadi razširja lastnoročno po svetu lažnive vesti o sebi, bo treba po moji vrnitvi s strani General Councila javno nastopiti zoper njega.« Engels se spominja Nečajeva še v pismu Cunoju<sup>19</sup> dne 24. januarja leta 1872; v njem piše obširno o Bakuninu in o početjih, s katerimi je skušal Bakunin podminirati I. internacionalo. Po Engelsovem mnenju je bil »Bakunin močno zapleten v nečajevsko zadevo (res da on sam to taji, toda tukaj imamo originalna ruska poročila, in ker Marx in jaz razumeva rusko, naju ne more varati). Nečajev je bil ali ruski agent-provokator ali pa je vsekakor deloval kot kak agent; razen tega pa so med ruskimi Bakuninovimi prijatelji razni sumljivi tipi«.

Takrat je krožil med revolucionarnimi krogi »Revolucionarni katekizem«, ki ga nekateri pripisujejo Bakuninu, drugi pa Nečajevu, čeprav ga je po vsej verjetnosti napisal Bakunin.<sup>20</sup> Po določbah tega »katekizma« se mora revolucionar otresti vseh moralnih predsodkov in ozirov, ker stvar revolucije opravičuje vsa sredstva, ki jih uporabljaš zaradi njene zmage po znanem jezuitskem geslu: cilj posvečuje sredstvo, ki ga je izrekel v 17. stoletju španski jezuit Antonio Escobar y Mendosa (1589—1669). Zato piše v katekizmu, da mora revolucionar »z vsemi silami in vsemi sredstvi pomagati, da se razvijejo in razširijo vse tiste nesreče in vse zlo, ki naj končno izčrpajo potrpežljivost ljudstva«. Ni se mu treba bati najbolj problematičnih ljudi (primerjaj med drugim tudi lumpenproletarca — zločinca Fedko v »Besih«!). Če imajo zveze, vpliv, moč in bogastvo, jih mora revolucionar izkoriščati na vse načine: mora jih zaplesti, zмести, zbegati, in ko se dokoplje do njihovih umazanih skrivnosti, mora nastopiti kot izsiljevalec ter jih mora spre-

<sup>19</sup> Theodor Friedrich Cuno (1847—1954), nemški socialist, član I. internacionale, kot delegat na haaškem kongresu 1872, kjer so izključili Bakunina in njegove, pristaš Marxa. Pozneje je delal v delavskem gibanju v Ameriki. Pismo navajam po knjigi Marx-Engels, Izbrana dela v dveh zvezkih, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1951, II. zvezek, st. 608, prvi dve pismi pa po Karel Marx-F. Engels Briefwechsel, herausgegeben vom Marx-Engels-Lenin-Institut, Moskau, IV. Band, 1868—1885, Verlag für fremdsprachige Literatur, Moskau 1959, str. 597—99, 402, 467.

<sup>20</sup> Temu mnenju se priključuje tudi Boris Zihel v razpravi Prispevek k vprašanju o komunistični moralni (O nekaterih aktualnih vprašanjih socializma, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1959, str. 39—59). Razpravo sem s pridom izkoristil (zlasti z navedki Marxa in Engelsa) v naslednjih odstavkih, saj obravnava pisec isto vprašanje, ki je še zmeraj aktualno, zlasti še zaradi stalinsko-berijskih metod.



meniti v svoje sužnje, jih tako kompromitirati, da jim onemogoči pot nazaj«. Revolucionar se mora »pretvarjati in se kazati povsem drugačen, kakor je v resnici«.

Bakunin in Nečajev sta spreminjala revolucionarja v nekakšnega tajnega agenta revolucije, tako kot ga je stalinsko-berijski režim spreminjal v svojega policijskega agenta. Že iz navedenega se nam vzbuja sum, da je moral Dostojevski ta »katekizem« brati, saj najdemo sorodne misli tudi pri nekaterih junakih v »Besih«. Marx in Engels sta v tem primeru upravičeno imenovala Bakunina »jezuita revolucije«, njegovo teorijo pa »vrhunec buržoazne amoralnosti«. V nasprotju z Bakuninovo Alijanso, ki je vsiljevala svojim pristašem za »prvo dolžnost laž, hinavščino in prevaro«, sta Marx in Engels zapisala, da »zahteva Internacionala od svojih članov, da priznavajo resnico, pravico in moralo za osnove svojega vedenja«.

Že ti nepopolni navedki iz Marxa in Engelsa pričajo dovolj zgovorno, kako odločno sta kot prava revolucionarja odklonila nečajevščino, v katero se je izrodil bakuninovski anarhizem, ki je imel med takratno rusko mladino precej privržencev.

Z zadevo Nečajeva in njegovim umorom študenta Ivanova pa se je podrobno in kritično ukvarjalo tudi vodstvo I. internacionale (Internacionalna delavska zveza), ki so jo ustanovili v zadnjem septembrskem tednu leta 1864 v Londonu. V njenem okrilju je ustanovil Mihael Bakunin tajno organizacijo »Združenje socialistične demokracije« (»Alliance Internationale«). Bakunin in njegova organizacija sta zagovarjala, da bo glavno sredstvo v boju za končne cilje zarotniška akcija in upori, medtem ko je Marx predvsem zagovarjal organiziranje delavskega razreda v razredni boj (delavske stranke, sindikati), prevzem državne oblasti, diktaturo proletariata, prehod v komunizem, ko bo država, ki je anarhist Bakunin sploh ni priznal, polagoma izumrla.

Boj med obema strujama se je začel že kmalu po ustanovitvi I. internacionale.<sup>21</sup> Do leta 1867 je prevladovala proudhonistična smer, od

<sup>21</sup> Na poti do ustanovitve Mednarodne delavske zveze (nemško so jo imenovali Internationale Arbeiter Assoziation, kratica I. A. A.) so bili razni pomembni dogodki, po katerih je videti težko razvojno pot od meščanskega demokratizma, utopičnega socializma in malomeščanskega anarhizma (proudhonizma, weitingovstva, bakuninizma itd.) do znanstvenega socializma: po zmagi nad Napoleonom sili socialno in nacionalno vprašanje v Nemčiji, Franciji in Angliji prav tako kot v Rusiji v ospredje. Zato postanejo Aleksander I., avstrijsko-nemški cesar Franc in njegov kancler Metternich »naravni« zavezniki zoper vse napredno tistega časa ter se združijo v reakcionarno zvezo »sv. Alijansa«. Poleg francoskega in angleškega utopističnega socializma se je odpor čutil zlasti v nemški, ruski in francoski književnosti. Pred Marx-

1867—1869 pa marksistična. Leta 1868 se jim je priključil še Mihael Bakunin, ki je s svojimi pristaši začel boj zoper Marxa, kar je dovedlo do razkola na kongresu v Haagu leta 1872, kjer so bili bakuninovci izključeni.

Od kongresa v Baslu leta 1869 do izključitve anarhistov so se bili hudi boji med obema strujama.<sup>22</sup> Pri izključitvi Bakunina in njegovih je močno odločala zadeva Nečajeva kot živ primer nepravilnega revolucionarnega boja, kar sta Marx in Engels podrobno razložila na kongresu v Haagu, ki je sklenil, da morata svoje poročilo z dokumenti vred objaviti. Naslednje leto, 1875, je izšla knjižica z naslovom »L'Alliance de la Démocratie socialiste et L'Association Internationale des Travailleurs«. Knjižica<sup>23</sup> prinaša tudi podrobno poročilo o početju Nečajeva in njegove skupine.

Engelsovim Komunističnim manifestom leta 1848 je izdal leta 1854 nemški dramatik Georg Büchner (1815—57), pisec dveh pomembnih tragedij »Dantona smrt« in »Woyzeck«, letak z geslom »Mir kočam, vojna palačam!« ter ustanovil tajno društvo »Družba za človeške pravice«. Istega leta so nemški politični emigranti ustanovili v Parizu »Zvezo izobčencev« (»Bund der Geächteten«), ki se je ogrevala za ideje Fouriera in Saint-Simona ter bila v zvezi s francosko organizacijo »Droits de l'homme«. Levo krilo »Zveze izobčencev« je leta 1856 ustanovilo »Zvezo pravičnih« (»Bund der Gerechten«); ki se je preusmerila pozneje v komunistično-revolucionarno smer ter se leta 1847 preimenovala v »Zvezo komunistov«. Ta je naročila Marxu in Engelsu, naj napišeta zanjo manifest. Med nemškimi pesniki tistega časa so se najbolj odzvali takratnim revolucionarnim idejam Heinrich Heine, Georg Herwegh in Ferdinand Freiligrath. Pot k I. internacionali vodi od pariške revolucije leta 1850 do revolucije 1848, od tod pa k I. internacionali (1864) in pariški komuni 1871. leta, ko so začeli izhajati v »Ruskem vestniku« »Besič« Dostojevskega.

<sup>22</sup> Prim. poglavje »Gründung und Verlauf der ersten Internationale« v knjigi Max Beer: Allgemeine Geschichte des Sozialismus und der sozialen Kämpfe. VII. izdaja. Neuer Deutscher Verlag, Berlin 1951, str. 570—572. Manifest I. internationale sta pod naslovom »Inavguralna poslanica Intern. delavske zveze« napisala Marx in Engels. Poslanica je časovna dopolnitev Komunističnega manifesta. Sestavila sta tudi »Splošna pravila Intern. del. zveze«. Prim. Marx-Engels: Izbrana dela, I. del, str. 475, 489.

<sup>23</sup> Pri študiju in citatih sem uporabljal tako ruski kot nemški prevod; prvega, ki je izšel v drugem delu XIII. zvezka zbranih del Marxa in Engelsa (Politizdat pri VKP (b) 1940) pod naslovom »Al'jans socialističeskoj demokratii i meždunarodnoe tovariščestvo rabočih« (od str. 537—649), drugega pa po socialdemokratski izdaji pod naslovom »Karl Marx oder Bakunin« (Volksverlag für Wirtschaft und Verkehr, Stuttgart 1920). Spremna beseda skuša izkoristiti Marxov in Engelsov spis zoper Bakunina in Nečajeva zoper boljše-vizem.

Marsikaj iz nje se ujema z dogodki, ki jih popisuje Dostojevski v »Besih«, prav tako pa so ponekod v bistvu iste ali vsaj sorodne ideje, ki jih izpovedujejo nekateri junaki v »Besih«, čeprav jih je Dostojevski literarno preoblikoval in povezal z značaji svojih »besov«, saj je pač pisal roman, medtem ko sta Marx in Engels pisala stvarno poročilo kongresu I. internacionale in vsej javnosti, toda oboje — poročilo in roman sta vsak zase obtožnici zoper zgrešene ideje o revoluciji in socializmu in zoper lažne revolucionarje, kar dokazujeta vsak na svoj način.

Takoj v uvodu svojega spisa Marx in Engels jasno označujeta politični značaj Bakuninove alianse:

»Opraviti imamo z družbo, ki pod krinko najbolj pretiranega anarhizma ne usmerja svojih udarcev zoper obstoječe režime, marveč zoper revolucionarje, ki ne priznajo ne ortodoksnosti ne vodstva te družbe. Ko jo je ustanovila manjšina nekega meščanskega kongresa, se vtihotapi v vrste mednarodne organizacije delavskega razreda, ji skuša najprej zavladati, ko pa doživi njen načrt polom, dela za njen razpust. S svojim sektaškim programom in svojimi ozkimi idejami razkrajaja velikopotezni program in velika prizadevanja našega združenja; v javnih skupinah Internacionale organizira svoje tajne skupine, ki sledijo enemu in istemu geslu ter tako v mnogih primerih z dobro pripravljenimi akcijami dobi vodstvo teh v svoje roke; javno, v svojih časopisih napada vse, ki se upirajo podrediti se njeni volji, poziva na odprt boj — to so njene besede — med našimi vrstami. Da bi dosegla svoj smoter, se ne ustraši nobenega sredstva, nobene nepoštenosti; laž, obrekovanje, ustrahovanje, zahrbtnost, vse ji je enako dobrodošlo. Naposled spodrine v Rusiji popolnoma Internacionalo in stori pod njenim imenom podle zločine, goljufije, umor,<sup>24</sup> zaradi katerih vladno in meščansko časopisje nalaga odgovornost nam... Internacionala pa naj o vseh teh dejstvih molči, ker je kriva družba tajna! Internacionala ima pravila te družbe, svojega smrtnega sovražnika, v svojih rokah, pravila, v katerih se odkrito razglašajo za nov sodoben jezuitski red in izjavlja, da ima pravico in dolžnost uporabljati vsa jezuitska sredstva... Sicer pa sta vse, kar je v tajnih pravilih, že Bakunin in Nečajev objavila sama v ruskem jeziku in to celo v razločnejši obliki.«

V drugem poglavju označujeta Marx in Engels »Alianso socialistične demokracije« za organizacijo, katere izvor je docela meščanski, ker je izšla iz Lige za mir in svobodo, organizacije »republikanskih buržujev«. Tajna pravila »Organizacije alianse mednarodnih bratov«, kakor se tudi imenuje, predvidevajo tri stopnje: I. mednarodne brate, II. narodne brate, III. na pol javno na pol tajno organizacijo mednarodne

<sup>24</sup> Gre za umor študenta Ivanova, ki ga je organiziral Nečajev, str. 539—40 v ruski izdaji, str. 6—7 v nemški.

alianse socialistične demokracije. Značilen je stavek iz pravil, za katerega je bržkone Dostojevski vedel in ki ga je morda celo navdihnil, da je dal svojemu romanu naslov »Besi«.

»Mednarodni brat more postati le tisti, ki je iskreno sprejel vase ves program z vsemi njegovimi teoretičnimi in praktičnimi zaključki in ki združuje um, energijo, poštenost (!) in zanesljivost z revolucionarno strastjo, to je: *ki ima hudiča<sup>25</sup> v sebi.*«

Nadalje podrobno razlagata sistem organizacije, pri kateri se vsa oblast na koncu steka pri diktatorju Bakuninu kot vrhovnem vodji. Anarhistična revolucija naj poruši vse, da ne »bo na vsem svetu ostal noben kamen na kamnu«. Bakuninov paradni konjiček je anarhija, ki je prevzela od socializma le izraze. Za vso mednarodno organizacijo v Evropi je dovolj sto resnih in med seboj tesno povezanih revolucionarjev, ki naj bodo posredniki med »revolucijsko idejo in instinkti množice«.

Po poglavjih, v katerih poročata o delu bakuninistov v Švici, Španiji, Italiji in Franciji in po haaškem kongresu, posvečata VIII. poglavje početju anarhistične internacionale v Rusiji.<sup>26</sup> Poglavje nosi naslov »Aliansa v Rusiji« in podnaslov »Proces Nečajev«.

»Dejavnost Alianse v Rusiji nam je razkril proces, znan pod imenom »Zadeva Nečajev«, ki je bil julija 1871 pred peterburškim sodiščem... Več ko 80 obtožencev, moških in žensk, je pripadalo z nekaj izjemami k študentovski mladini. V trdnjavskih ječah so pretrpeli preiskovalni zapor od novembra 1870 do julija 1871, kar je povzročilo smrt dveh, več pa jih je zblaznelo... Njih zločin je bil, da so pripadali tajni organizaciji, ki si je privzela ime »Mednarodnega združenja delavcev« ter jo je sprejel v gibanje odposlanec revolucionarnega izvršnega sveta, ki je imel polnomočje z domnevnim žigom Internationale. Ta jih je zapeljal v razna pobalinstva in nekatere med njimi prisilil k sodelovanju pri zahrbtnem umoru. Umor je policijo napeljal na sled tajni organizaciji, toda povzročitelj se je kakor zmeraj skrnil. Policija se je pri preiskavi izkazala za tako bistroidno, da je bilo mogoče misliti na denunciacijo. Vsekakor je bila vloga emisarja pri vsej stvari dvorezna.«

Ta emisar je bil Nečajev, ki je imel pri sebi listino z naslednjim besedilom: »Nosilec te listine je eden izmed opolnomočenih zastopnikov ruske veje svetovnega revolucionarnega združenja. — Štev. 2771.«

Žig na listini se je glasil: »Alliance révolutionnaire européenne. Comité général.« Izdana je bila 12. maja 1869, podpisan pa je bil Mihael

<sup>25</sup> Str. 544 v ruski izdaji: *v kom čort sidit*, (»a le diable au corps«), str. 10, v nem. izdaji; d. h. der den Teufel im Leibe hat. Stavek sta podčrtala Marx in Engels.

<sup>26</sup> Ibd. 594; ibd. str. 45.

Bakunin. S to izkaznico v roki je Nečajev organiziral svojo teroristično skupino ter razkrajal delo, ki ga je med študirajočo mladino začel že Černiševski. Nekateri so namreč že prej sprevideli, da je treba v boju zoper nadmočno carsko policijo taktiko spremeniti. Ustanavljali so dijaško samopomoč, ki je pomagala pri študiju revnim študentom. Pod krinko samopomoči so našli priliko tudi za manjše sestanke, na katerih so razpravljali o raznih političnih in gospodarskih vprašanjih ter širili socialistične ideje. »Teoretična duša tega gibanja je bil Černiševski, ki je pozneje moral v Sibirijo.« pravi poročilo Engelsa in Marxa.<sup>27</sup> Študent moskovske poljedelske akademije Ivanov je spadal med najdelavnejše člane tega gibanja, ko ga je pridobil Nečajev zase. Ves prosti čas je žrtvoval, da je podučeval kmečke otroke, kajti razsvetljensko delo je bila ena izmed glavnih nalog v okviru samopomoči. Nečajev pa je začel s svojimi terorističnimi in provokacijskimi proklamacijami, s katerimi se Ivanov ni strinjal.

»Postal je nestrpen in je vpraševal, kje je odbor, kaj dela in kakšen je ta odbor, ki da zmeraj prav Nečajevu in nikoli drugim članom. Izrazil je željo, da bi rad spoznal koga iz odbora...«

Tokrat se je Nečajev rešil iz zadrege, da je zaigral komedijo o poslancu iz Ženeve. Do novega spora je prišlo med njim in Ivanovom, ko je Nečajev zahteval, naj mu izroči denar za študentovsko samopomoč. Ivanov se je sprva uprl, pod pritiskom ostalih članov tajne organizacije pa se je vdal. Od tega trenutka dalje je Nečajev iskal priliko, kako bi se ga znebil. Z Uspenskim, prav tako pomembnim članom tajne skupine, je razpravljal o kaznih in likvidaciji nezvestih članov, ki morejo s svojo nepokornostjo organizacijo pogubiti. Poročilo Marxa in Engelsa dolži Nečajeva, da so mu morali izročati tudi denar, ki so ga med študenti nabrali za tiste, ki so bili v pregnanstvu. Prav tako so mu

<sup>27</sup> Marx in Engels jemljeta Černiševskega v zaščito pred Bakuninom in Nečajevom, kajti Černiševski je po mnenju prvih delal pravilno in pravilno je delal tudi študent Ivanov, toda pučistu Nečajevu je bilo to trn v peti. Podoben položaj je bil po nastopu reakcije po revoluciji 1848, ko sta se v poznem poletju 1850 Marx in Engels prepričala, da nova revolucija ne bo izbruhnila kmalu in da bo proletariat morda treba pol stoletja idejno in organizacijsko vzgajati, da bo sposoben za socialno revolucijo. Zato je prišlo v Zvezi komunistov do razkola z radikalisti, nakar je Marx preselil sedež Zveze v Köln ter spremenil tudi nekaj odstavkov v pravilih. Glavni namen zveze je zdaj bil »z vsemi sredstvi propagande in političnega boja izvesti uničenje stare družbe, duhovno, politično in ekonomsko osvoboditev proletariata in komunistično revolucijo«. Bakunin in Nečajev pa sta zagovarjala individualni teror in pučizem.

morali prinašati različna oblačila, da se je za primer nevarnosti mogel preobleči. Med glavna dela pa je spadalo razmnoževanje in razširjanje pesmi »Študent«, ki bi jo naj bil pesnik Ogarjov posvetil Nečajevu.<sup>25</sup>

Nečajev je zahteval od članov, da ne smejo imeti nobene skrivnosti pred njim. Po njegovem vedenju je Ivanov kmalu spoznal, da ni nobenega odbora ne izvršnega sveta. Sklenil je, da izstopi in da ustanovi svojo organizacijo, ki bo delala pametneje in bolj smotrno. Tedaj je Nečajev z razbijaškim namenom dal nabití svoje proklamacije v dijaških kuhinjah, ki jih je seveda policija takoj zaprla, kar je Ivanov predvideval. Prišlo je do novega spora, toda Nečajev se je izgovarjal pred Ivanovom, da je bil pač takšen ukaz tajnega odbora. Obup Ivanova je dosegel višek in 20. novembra 1869 je izjavil članu sekcije I. G. Pryžovu, da izstopa.

Pryžov sporoči to Uspenskemu, ta Nečajevu in po nekaj urah se zbero vsi trije pri Kuznecovu, navzoč pa je tudi Nikolajev. Nečajev izjavi, da mora biti Ivanov, ki se punta zoper sklepe odbora, kaznovan. Treba se ga je znebiti, da jim ne bo mogel več škodovati. Kuznecov, osebni prijatelj Ivanova, pa očitvidno ni razumel, kaj misli s tem Nečajev, dokler ni ta izjavil, da je treba Ivanova ubiti. Pryžov je zaklical Kuznecovu: »Nečajev je izgubil pamet. Hoče ubiti Ivanova. Treba mu je to preprečiti.« Nečajev pa je naredil konec njihovemu omahovanju s svojo običajno frazo: »Ali se hočete upirati ukazom odbora! Če ga ni moč ubiti drugače, grem še to noč z Nikolajevom v njegovo sobo in zadavila ga bova.« Nato je predlagal, da zvabijo Ivanova ponoči k špilji v parku akademije pod pretvezo, da bodo izkopali tiskarno, pri tem pa bi ga ubili. Tako je Nečajev sam priznal požrtvovalnost Ivanova. Prepričan je

<sup>25</sup> Nikolaj Platonovič Ogarjov (1815—1879), ki je leta 1856 emigriral, je spadal k Hercenovemu krogu in je glavni njegov pesnik, pesnik Hercenovega »narodniškega socializma«. Iz meščanskega liberalizma in idealizma štiridesetih let se je razvil v revolucionarnega demokrata. Nežna, melanholična pesniška natura — tipično turgenjevskaja figura. Leta 1868—69 je napisal romantično-revolucionarno pesem »Študent«. Poje o študentu, ki je preživel bedno mladost, študiral v težkih okoliščinah in se ves posvetil delu za ljudstvo. Carska policija ga preganja, bojarji se ga boje, on pa neutrudno roma med ljudstvom in poziva kmete, naj se bratsko združijo v boju za zemljo in svobodo. Oblast ga prežene na katorgo v Sibirijo, toda on ostane zvest boju do poslednjega diha. Ogarjov je pesem najprej posvetil spominu prijatelja Sergeja Astrakova (1817—66), na Bakuninovo prigovarjanje pa jo je posvetil še »mlademu tovarišu Nečajevu«, ki jo je dal skupaj s posvetilom Ogarjova natisniti na poseben list ter jo širiti za osebno propagando med mladino. Požrtvovalni študent-revolucionar bi namreč naj bil on. Dostojevski je skušal pesem parodirati v »Besih« v pesmi »Svetal značaj« (str. 411), kar pa se mu ni v polni meri posrečilo, saj so jo revolucionarni krogi razširjali takrat v svoje namene. Dostojevski je parodiral predvsem s patosom, toda patos je bil v tistih temnih razmerah dobrodošel. Kaj pa, če bivši petraševce zaradi spon revolucionarne preteklosti ni niti zmogel prave parodije? Pesem je za parodistični učinek premalo ironična — kljub tretji kitici.

bil, da bo ta kljub izstopu pomagal pri izkopavanju tiskarne in da ni zmožen izdati ga, kajti če bi ta namen imel, bi bil to storil že pred svojim izstopom ali pa takoj po njem. Če bi ga Ivanov res hotel denunciirati policiji, bi jih lahko dal vse ujeti sredi dela. Toda ravno nasprotno. Ivanov je bil vesel, da je našel končno pozitiven dokaz o obstoju organizacije, prijemljiv znak, da ima sredstva za dejavnost, pa četudi samo črke. Ne da bi mislil na grožnje, ki jih je Nečajev zoper njega, odpadnika, kdaj izbruhal, je naglo zapustil svojega prijatelja, s katerim je pil čaj in pri katerem ga je na ukaz Nečajeva Nikolajev poiskal, ter sledil pozivu v park.

V temni noči se je Ivanov, ne da bi kaj sumil, približal špilji. Nenadoma se razleže krik. Nekdo izza ledij navali nanj. Razvname se strašen boj. Slišati je kričanje Nečajeva in stokanje žrtve, ki jo Nečajev davi s svojimi rokami; nato strel in Ivanov se mrtev zruši. Krogla iz samokresa Nečajeva mu je preluknjala glavo. »Hitro vrv, kamne!« kriči Nečajev, ki preiskuje žepe mrtvega, da mu odvzame papirje in denar. Nato ga vržejo v ribnik.

Ko se vrnejo h Kuznecovu, ukrenejo vse potrebno, da zbršejo sledove svojega zločina. Okrvavljeno srajco Nečajeva sežgo. Udeleženci zločina so bili mračni in potrti. Nenadoma se razleže drug strel in krogla zažvižga mimo ušesa Pryžova. Nečajev se opravičuje, češ da je »hotel pokazati Nikolajevu, kakšen je ustroj samokresa«. Priče soglasno izjavljajo, da je bil to nov poskus umora. Nečajev je hotel ubiti Pryžova, ker si je drznil davi nasprotovati umoru Ivanova. Takoj nato zapusti Nečajev naglo Moskvo in odpotuje s Kuznecovom v Peterburg. Uspenskega pa pusti v Moskvi kot svojega zastopnika. V Peterburgu dela Nečajev videz, kakor da ima opravka s svojo organizacijo, toda Kuznecov ugotovi na svoje veliko začudenje, da so sledovi o organizaciji tu še manjši ko v Moskvi. Tedaj drzno vpraša Nečajeva: »Kje je komitè? Ali si ti morda?« Nečajev še zmeraj zanika in mu zagotavlja, da komitè je. Nato se vrne v Moskvo in prizna Nikolajevu, da bodo zdaj, ko je aretiran Uspenski, kmalu aretirani še drugi in da ne ve, kaj naj stori. Tedaj ga tudi njegov najzvestejši pristaš Nikolajev vpraša, če toliko sklicevani komite res obstaja ali pa je mogoče le on sam. »Ne da bi odgovoril na moje vprašanje, mi je dejal, da so vsa sredstva dovoljena, če hočeš pritegniti ljudi v takšno dejavnost; da se tako dela tudi v inozemstvu.« Tudi Bakunin in drugi se drže teh načel, in če se drže pravil takšni ljudje, je razumljivo, da tudi on, Nečajev, tako ravna. »Nato ukaže Nikolajevu, naj gre s Pryžovom v Tulo, kjer naj zanj prigoljufa potni list pri nekem delavcu, starem prijatelju Nikolajeva...«

Potek zločina, kakor sta ga v svojem spisu opisala Marx in Engels in ki smo ga navedli zgoraj skrajšanega, se v bistvu sklada z opisom v »Besih« Dostojevskega. Če bi ne vedeli, da sta nastala oba spisa vsak zase in skoraj ob istem času, bi lahko domnevali, da je Dostojevski črpal tudi iz poročila Marxa in Engelsa.

Po raznih peripetijah se Nečajevu posreči, da uide v Švico, ki pa ga izroči leta 1872 carski policiji. Obsodili so ga na robijo, kjer je

leta 1882 umrl. Tako se je končala pot zarotnika in terorista, katerega metode so nekateri upravičeno označili za pustolovske.<sup>29</sup> Po vsem, kar vemo o njem in njegovih idejah, je bil obsedenec, ki je morda v svoje goreče veroval in ki mu je bil končni smoter zares tako svet, da je bil prepričan, da so mu v njegovem imenu pač dovoljena vsa sredstva. Obseden pa je moral biti tudi od tako imenovanega mesijanskega kompleksa, ker se ni smatral le za poklicanega poslanca socialne revolucije, marveč tudi za njenega izvoljenca. To ga je postavljalo tudi onkraj »dobrega in zlega«. Ne samo, da je moral biti o svojem »poslanstvu« sveto prepričan, moral je tudi izžarevati poseben in mikaven ogenj, saj poročajo, da je celo na robiji vplival na stražarje s prepričljivostjo in gorečnostjo svojih misli in napovedi. Vsekakor je bil nenavaden značaj z izredno zapleteno psihično strukturo, ki je marsikje presegala normalo pa tudi povprečje, s čimer pa seveda še ni rečeno, da je bila v svoji dejavnosti in mišljenju človeško in revolucionarno pozitivna. Zato ni nič čudnega, da je Nečajev kot izreden pojav in zagoneten značaj zanimal Dostojevskega in da ga je Dostojevski v marsičem vzela za model svojega Petra Verhovskega, saj je morda Dostojevski še danes poleg Shakespeara, če ne celo v večji meri ko zadnji, psihično-kirurški operater, raziskovalec in umetniški oblikovalec najbolj protislovnih človeških natur, v katerih se bijejo viharji različnih svetov in katerih duševnost tava na robu pameti. Takšen je tudi Dostojevski sam in to v tolikšni, zvrhani meri, da je mogel vsaki izmed svojih oseb dati ali celo podložiti to ali ono iz svojega preobilnega in z raznimi skrajnostmi prenatrpanega sveta.

Prav tako, kakor so mu rabili Nečajev in tovariši kot modeli — zdaj v večji zdaj v manjši meri — za upodobitve nekaterih junakov v »Besih«, se je mogel okoristiti še s svojimi izkušnjami, poznanji in spoznanji iz kluba petraševcev. Posredno je mogel v roman prenesti razna razpravljanja in razmišljanja, tudi razglase in mišljenja obeh skupin. Proces zoper nečajevce je prinesel obilo gradiva na dan. Poleg letakov je najzanimivejša že omenjena knjižica »Revolucionarni katekizem«, dve številki časnika »Narodnaja rasprava« in anarhistično-bakuninska publicistika sploh, h kateri pa je mogel pri študiju stvarnega gradiva še priključiti to in ono iz objav narodniških socialistov, saj omenja poleg Belinskega v romanu večkrat tudi Aleksandra Hercena.

Marx in Engels sta se v svojem spisu ostro spoprijela z raznimi idejami Bakunina in Nečajeva. Podrobneje razpravljata prav o »Revo-

<sup>29</sup> Prim. F. M. Dostojevskij: *Sobr. soč. t. VII., str. 709.*



lucionarnem katekizmu«, v katerem vidita le dopolnilo tega, kar so prinašali letaki in »Narodni obračun«. Na podlagi izpovedi in odvetniških zaključkov sta prepričana, da je katekizem sestavil Bakunin.

»Ti vse uničujoči anarhisti, ki hočejo vse spremeniti v položaj amorfnosti (brezobličja), da bi uvedli v morali anarhijo, tirajo meščansko nemoralnost do skrajnosti. Že po nekaterih primerih smo mogli spoznati moralo alianse, katere dogme so čisto krščanskega izvora in ki so jih do podrobnosti izdelali escobarji XVII. stoletja. Aliansa njih značaj do smešnosti pretirava in namesto svete apostolske, rimsko-katoliške cerkve jezuitov postavlja svoje nadanarhistično in vse razrešujoče 'sveto revolucionarno delo'. 'Revolucionarni katekizem' je oficialni kodeks te morale, ki je tu sistematično in neprikrito izpovedana.«

Pripomniti pa moram, da niso vsi odstavki brez slehernega smisla ali vrednosti, marveč da je v katekizmu marsikaj mikavnega in resnega, kar more veljati tudi za druga revolucionarna gibanja. Tako pravi prvi paragraf o dolžnostih revolucionarja:

»Revolucionar je posvečen človek. Nima ne osebnih interesov ne zadev ne čustev ne nagnjenj ne imetja in nitj imena. Vse v njem je posvečeno enemu samemu smotru, eni sami misli in strasti — revoluciji.«

V naslednjih odstavkih oziroma paragrafih razpreda to misel z različnimi dopolnitvami:

»V globini svojega bitja ni pretrgal le v besedi, marveč v resnici vse vezi, ki so ga vezale z meščanskim redom in sploh s civiliziranim svetom, z zakoni, moralo in splošnimi določili in pravstvenostjo tega sveta. Njegov nepomirljivi sovražnik je, in če živi naprej v njem, živi zaradi tega, da bi ga tem trdneje razrušil. Revolucionar prezira vsako doktrinarstvo in se odreka znanosti tega sveta, ki jo prepušča prihodnjim rodovom. Pozna le eno samo znanost: razrušenje. Zaradi njega in samo zaradi njega študira zdaj mehaniko, fiziko, kemijo in morda medicino. Zaradi njega študira dan in noč živo znanost (znanost o življenju) — ljudi, značaje, stanje in vse pogoje obstoječega družbenega reda v vseh mogočih slojih. Smoter je le eden: čimprej in čimpopolneje razrušiti govniati svet... Nravno je zanj vse, kar pospešuje zmagoslavje revolucije. Nenravno in zločinsko vse, kar jo ovira... Dan in noč mora biti v njem ena sama misel — neprizanesljivo razrušenje. Stremeč hladnokrvno in neutrudno k temu cilju mora biti pripravljen, da se ubije tudi sam in da z lastno roko ubije vse, ki mu stoje na poti k uresničenju tega cilja.«

Do podrobnosti opisuje in tudi razdeljuje katekizem, po kakšnem redu je treba likvidirati nasprotnike, ki jih deli na razne razrede oziroma stopnje.

»Asociacija nima nobenega drugega smotra kakor popolno osvoboditev in srečo ljudstva, to se pravi delovnih ljudi. Toda iz prepričanja, da je mogoče doseči osvoboditev in srečo le s pomočjo vseuničujočega ljudskega upora, bo asociacija uporabila vse sile in sredstva za to, da se beda in zlo povečata, da bosta končno izčrpali potrpežljivost ljudstva in ga pognali v množični upor... Združiti se moramo s smelim svetom razbojnikov, ki so pravi in edini revolucionarji v Rusiji.«

V »Besih« ustreza takšni zvezi med teroristi Verhovskega in ruskim razbojništvom razbojnik Fedjka. Bakunin je ruskega razbojnika poveljeval na splošno ter sploh ni delal razločka med Pugačovom in Razinom, ljudskima vodjema dveh velikih uporov, in običajnimi razbojniki, kar priča naslednji odstavek iz nekega drugega njegovega spisa, ki ga prav tako navajata Marx in Engels v svoji obtožnici.

»Razbojništvo je ena izmed najčastnejših oblik ruskega ljudskega življenja. Razbojnik je junak, branilec, maščevalec ljudstva, nespravljiv sovražnik države in vsakršnega socialnega in civilnega reda, ki je zgrajen na njej. Na življenje in smrt se bije zoper civilizacijo uradnikov, plemenitašev, popov in krone.«

Razmere so bile res takšne, da so pehale kmečke ljudi velikokrat v razbojništvo in pri tem nisi mogel zmeraj razločevati navadnega zločinca od socialnega kmečkega upornika, ki sicer tudi ni izbiral sredstev, ki pa je tu in tam pomagal kmečkemu človeku, kakor so to delali hajduki na Balkanu, ki so bili vodje uporov zoper turška nasilja. Zaostali fevdalni caristični Rusiji pa je v tem res vladal kaos. Tudi razne ruske ljudske pesmi poveljujejo razbojnike, ker so nekateri res stali na strani ljudstva in s svojimi napadi na plemiče in bogatine maščevali tudi razne krivice in nasilja nad ljudstvom.

»Kdor razbojništva ne razume, ne bo razumel ničesar iz ruske ljudske zgodovine. Komur ni prikupno, ne more imeti nobenega veselja z ljudskim življenjem in nima nobenega srca za stoletno in neizmerno trpljenje ljudstva; sodi v sovražnikov tabor, med pristaše države... samo v razbojništvu je utelešena življenjska sila, strast, ihta ljudstva... V Rusiji je razbojnik resnični in edini revolucionar — revolucionar brez fraz, brez v knjigah sposojene retorike, v dejavnosti neutrudljiv, neizprosen in nepremagljiv revolucionar, zares ljudski in socialni revolucionar... Razbojniki, ki so raztreseni po gozdovih, mestih in vaseh vse Rusije in zaprti v nešteti ječah, so enoten in nedeljiv, močno povezan svet, svet ruske revolucije. V njih, v njih edinih živih že zdavnaj prava revolucionarna zarota, Kdor hoče v Rusiji resno konspirirati, kdor hoče ljudsko revolucijo, mora iti med ta svet... Sledimo poti, ki nam jo je pokazala vlada, ko nas je pognala iz akademij, univerz in šol, in vrzimo se vsi skupaj, bratje, med ljudstvo, v zaresno ljudsko gibanje, v upor

razbojnikov in kmetov in zvarimo, med seboj trdno in zvesto povezani, te mužike v eno samo množje. Naredimo iz njih zavedno, toda neizprosno ljudsko revolucijo...»

To Bakuninovo hvalnico ruskemu ljudskemu razbojništvu moramo kljub njenim skrajnostim, ki so odbijale tako Dostojevskega kakor Marxa in Engelsa, vendarle vsaj nekoliko razumeti tudi iz posebnosti ruske zgodovine in razmer, ki so zaradi skrajnih pritiskov od zgoraj rodile tudi skrajne reakcije spodaj in tako rekoč pospeševale razbojništvo. Prav tako je razumeti tudi nekatere izrojenosti nihilizma v enaki meri kot posledico neznosnih in v tistem času za hipe neizhodnih razmer, ki so marsikoga spravljale v obup. Ta je zato tudi spočetnik nekaterih skrajnostnih idej nihilistov in teroristov, čeprav je spet na drugi strani res, da pridejo v takšnih okoliščinah tudi predvsem razmeram ustrežajoči značajni ljudi na dan — na eni in drugi strani. Dostojevski je v »Besih« orisal tudi razna takšna nasprotja, toda ni jim dal skoz in skoz dosledne pamfletske podobe, ker mu je ponekod vendarle uspelo ali ušlo, da se je vsaj tu in tam otresel tendenčne enostranosti, dasi je imel zanj že po doslej citiranih odstavkih iz spisa Marxa in Engelsa in iz Bakuninovih razglasov dovolj gradiva in precej upravičenosti.

Pri vsem tem pa ne smemo pozabiti še nečesa: tudi Dostojevski je v »Zapiskih iz mrtvega doma« šel s svojim panhumanizmom tako daleč, da je pokazal razumevanje za celo najtežje zločince, katerih zločine in njih značaje je skušal človeško spravljivo in odpustljivo razložiti, češ, v vsakem je nekaj dobrega in človeškega. Takšno spoznanje pa je v nasprotju z družbenimi in državnimi zakoni in je z njihovega stališča gledano anarhično, celo nihilistično, ker opravičuje sleherno dejanje in odreka človeku pravico, da bi sodil sočloveka. Edini upravičeni sodnik bi naj bil Bog. Na to so se sklicevali tudi razni vodje kmečkih uporov na zahodu (n. pr. Thomas Münzer itd.).

Dostojevski je zapisal v »Pisateljevem dnevniku« leta 1873 tudi svojevrsten zagovor takratnih ruskih revolucionarjev, v katerih so nekateri videli le navadne in neinteligentne ljudi. Izjavil je pogumno, da sicer Nečajev ne bi mogel biti, da pa bi mogel biti nečajevce.

Kako se je Bakunin zgledoval po katoliškem gorečnejšu Ignaciju Lojoli in njegovih jezuitih, priča še naslednji odstavek iz poziva ruskim častnikom, ki ga tudi navajata Marx in Engels v svojem spisu:

»Kakor jezuiti, vendar ne s ciljem zasužnjevanja, marveč ljudskega osvobojenja, se je vsak revolucionar odpovedal svoji volji... Vstop v našo organizacijo je svoboden, toda izstop je nemogoč...«

Marx in Engels pripominjata k vsemu temu tole:

»Nepotrebno se nam zdi, da bi dokazovali popolno skladnost tendenc in tudi izražanje tega spisa, ki ga je podpisal Bakunin z drugimi brezimnimi ruskimi razglasi. Razkriti hočemo le način, kako uporablja Bakunin moralo katekizma. Najprej jo pridiga ruskim častnikom; pojasnjuje jim, da so on in drugi posvečenci, s tem da so prevzeli nase vlogo jezuitov revolucije, hkrati izvršili svojo dolžnost in izpolnili vrzel. V odnosu do komiteja nimajo člani nič več lastne volje kakor slavni 'kadaver' družbe Jezusove. In da bi jih umor Ivanova ne odbijal, jim poskuša razložiti nujnost, zaradi katere morajo vsakogar, ki izstopi iz družbe, ubiti... Njegova (Bakuninova) tajna organizacija, edina resna v vsej Rusiji od leta 1825 (upor dekabristov), je neuničljiva, ker je pognala globoke korenine v ljudstvo, ki goreče sprejema njen program; da zajema v svojih vrstah častnike z vseh strani, da je revolucija neogibna in da bo izbruhnila v nekaj mesecih, na spomlad 1870.«

Marx in Engels upravičeno očitata Bakuninu dvoletnost, ker je zahteval v svoji organizaciji slepo jezuitsko pokorščino, v Internacionalni pa avtonomnost, s pomočjo katere je samo hotel razbiti njeno demokratično enotnost. Dostojevski je marsikaj ironiziral v »Besih«, toda tudi Marx in Engels pravita ob zaključku svojega spisa: »Težko je reči, kaj prevladuje v teoretičnem šušmarstvu in početju alianse — norost ali podlost.«

Pri oznaki aliantsinega programa, ki je bil seveda tudi program Nečajevega, pravita med drugim:

»Vse gnusnosti, s katerimi je napolnjeno življenje deklasiranih izstopnikov iz višjih družbenih slojev, razglša program za višje revolucionarne čednosti. Osnovno pravilo je: treba je pridobiti izbrano majhno manjšino delavcev, katerim je treba laskati s tem, da jih s tajno posvetitvijo odtrgaš od množic, da jih povežeš s spletkami in prevarami tajnega vodstva in jim pridigaš, naj razbrzdajo svoje 'slabe strasti', kar bo do osnov pretreslo staro družbo...«

Nič čudnega ni, da se je nad takšnimi gesli in početji zgrozil tudi Dostojevski. Marx in Engels sta zato upravičeno označila komunizem, ki ga je po Bakuninovem »Revolucionarnem katekizmu« oznanjal Nečajeve v listu »Narodna rasprava« in uveljavljal v svoji skupini — za »kasarniški komunizem«, Dostojevski pa za besovstvo.